

Az alábbi esszé a Litternet.ro portálon jelent meg 2007 májusában; előzőleg az Observator cultural 2006. november 16-i száma hozta le egy részletét. Most, hogy június 9-én I. L. Caragiale halálának százéves évfordulója van, gondoltam, a Látó is közölhetné, persze nem az én fordításomban, hiszen semmi sem nehezebb, mint egy már „szövegbe áramoltatott” energiát ismét sistersgővé tenni.

Köszönöm tehát Vallasek Mártának az átültetést.

Néhány megjegyzés. 1. Vianu, Călinescu, Ibrăileanu és a többiek híres román irodalomtörténészek és/vagy esszéírók, akik – mint majd’ minden jelentős kollégájuk – próbáltak Caragiale műveinek bugyraiba belelátani. – 2. a „nyavalyás magyarra” történő utalást az a kontextus magyarázza, amelybe beleírtam magam ezzel az esszével: egy román nem biztos, hogy örül, ha egy magyar bírálót ír a nemzetéről, mint ahogy egy magyar sem, ha egy román teszi ugyanezt. – 3. „Păunescu kijelentheti, hogy ő megbocsát Doinaşnak” – az ismert hazaffyas mosladék akkor nyilatkozta ezt, amikor kiderült, az ezüstagarú vadkan szerzője besúgó volt, és őt magát is besúgta. – 4. „... az elnök meccset néz, azután a Golden Blitzben mulatérozik a főbarommal.” Traian Băsescu egy ízben Gigi Becalival poharazgatott ebben a bukaresti vendéglőben. 5. Gore, Paşadia, Raşelica – az Aranyifjak alkonya című Mateiu Caragiale-regény szereplői.

Jó olvasást!

Régóta szeretnék Caragiale-ről írni, de az olvasó maga is beláthatja, ez bizony nem könnyű dolog. Nem könnyű úgy általában, mert ugyan mit lehet még mondani egy íróról, akit már annyiszor értelmeztek és újraértelmeztek? Akinek az életművét Vianu és Călinescu, Ibrăileanu és Cioculescu, Iorgulescu és Florin Marinescu, Steinhart és Vartic boncolgatták? És nem könnyű személy szerint nekem sem: valószínűleg sem a Caragiale rajongók, sem pedig azok, akik a céltáblái lehetnének, nem fogadják majd tárt karokkal a nyavalyás magyart, aki ráadásul a románok bűneiről mer szólni – ne feledjék, hogy a „görög” Caragiale-ért sem lelkesedtek a maga idejében.

Mégis, arra gondoltam, ez a játszma nincsen még lejátszva. Caragiale zseniális író volt, akit nem lehet egyszer s mindenkorra érvényes szentenciákkal elintézni. Különösen nem manapság, amikor, bármiről is legyen szó, ózdkodunk attól, hogy végleges és megcáfolhatatlan ítéletet mondjunk.

Írtam már róla korábban is, glosszákat és rövid esszéket, ezekben azonban csupán arra szorítkozhattam, hogy fölvessek néhány gondolatot a Caragiale-jelenséggel kapcsolatban, közben pedig egyre komolyabban foglalkoztatott egy mélyreható elemzés gondolata.

Azt hiszem, eljött ennek is az ideje. Érzem, hogy a gondolatok végére jutottam, arra a pontra, amikor feltétlenül írnom kell, bármi is legyen a végeredmény. Remélem, nem lesz siralmas.

Ami itt következik, azért elsősorban Jan Kottnak és Georges Banunak tartozom köszönettel. Ők ketten értették meg velem, hogy a színház az aktualitás művészete, azoknak az érzéseknek és gondolatoknak a kifejeződése, amelyeket az előadás és/vagy a szöveg kelt bennünk. Kott nem törődik azzal, hogy vajon Shakespeare ismerte-e Goyát (természetesen nem ismerte, hiszen tudjuk, hogy az utóbbi a 18. század végén, a 19. század elején élt), ő a Szentivánéji álmat a Caprichos sorozat segítségével elemzi, mert ösztönösen érzi a két mű közötti hasonlatosságot, felfedezi azokat a rokon vonásokat, amelyeket nem szabad szem elől téveszteni. Az sem érdekli Kottot, hogy a görögök ismerték-e a rulettet – az ő figyelme arra irányul, hogy a rulett szabályai és a játék egész menete mintha a görög tragédiáról mondana nekünk valamit. (Mellesleg, nem hiszem, hogy bárki más képes lett volna jobban meggyőzni annak a posztmodern elméletnek az igazsága felől, miszerint az olvasó, a „befogadó” legalább annyira „szerzője” az adott műnek, mint az író maga.) Ugyanezt értettem meg Georges Banu Színházunk, a Cseresznyés kert című könyvét olvasva, ennek a könyvnek azonban még valami másért is köszönettel tartozom: miközben olvastam, megértettem a részlet méltóságát és eleganciáját.

2003-ban rövid ideig a Mediafax munkatársa voltam, híreket fordítottam magyar nyelvre. Az egyik hír a szó szoros értelmében letaglózott. Korábban valamin összeördült a miniszterelnök, Adrian Năstase és az örökzöld Vadim Tudor, de azon a napon azt olvastam, hogy a konfliktus már a múlté. Persze, nem ez döbentett meg, hanem a Vadim kijelentése: „Én nem haragszom Adrian Năstaséra. Az emberek összevesznek, kibékülnek...” Emlékszem, képtelen voltam tovább olvasni.

Íme, mondtam, az örök Caragiale. Akár az elveszett levélből is lehetne egy sor („hiszen mind románok vagyunk... többé-kevésbé becsületesek...”). A románságukra oly nagyon büszke politikusaink úgy csevegnek, mint a piacon, teszik-veszik a meggyőződéseiket, mintha uborkára alkudoznának. Abban a pillanatban nemcsak azt értettem meg, hogy micsoda reménytelenül balkáni világban élünk (mélyrománia, mondhatnánk egy olyan szóösszetétellel, mint a ’mélyszegénység’), hiszen ezt addig is tudtam, hanem azt is, hogy ebből nem is fogunk soha kikeveredni, mert egyszerűen nincs, ami kihúzzon minket belőle. Elvek, nagy jellemek – lehet belőlük akárhány, soha, egyiküknek sem fog sikerülni kirántani minket a szakadékból. Mi, akik itt élünk Romániában, jól érezzük magunkat odalent, minek is akarnánk kimászni onnan?

Miért számítom magamat is a románok közé? Hiszen egyértelműen magyar vagyok! De hiába. 1972-ben születtem, és azóta, vagyis 34 éve Romániában, közelebről Kolozsváron élek. Tehát egy olyan városban, amelyben a románok abszolút többségben vannak, ellentétben, mondjuk, Marosvásárhellyel vagy Nagyváradal, amelyek még manapság is erőteljes magyar jelleggel bírnak, vagy a székely városokkal, amelyekben a magyarok vannak abszolút többségben. Nem mintha illúzióim volnának a saját nemzetemet illetően. A forradalom óta eltelt időben a magyarok alaposan bebizonyították, hogy akár róluk is írhatott volna Caragiale. Nekem azonban volt alkalmam közelről tanulmányozni Tipătescut és Trahanachét, a Kótyagos Polgárt, Zoét és Vetát, Miţăt és Pristandát, Dumitrachét és Pîngescut és a többieket is, olyan figurákat, akik nem tanultak és nem vettek át semmit, akik úgy viselkednek, amilyeneknek születtek, olyanok, amilyenekké az ösztöneik formálják őket.

Adódna még egy magyarázat, nevezzük mélylélektaninak. A nem román kétféleképpen viszonyulhat a románság mibenlétéhez. Először is úgy, mint Nicolae Steinhardt, aki az Az elveszett levél titka című esszéjében az egekig dicsőíti a románok nagylelkűségét, a viszonylagosság iránti érzéküket és a komolytalanságukat. Az említett színdarabot egyfajta román Figaro házasságának, Pygmalionnak vagy Don Quijoténak tartja. „Az elveszett levelet nem átallok a szóban forgó remekművek sorában emlegetni, ahogyan

a román lelket habozás nélkül a kétfajta törekvés, Kelet és Nyugat egyedi és szerencsés összefonódásának, az egyensúly csodálatos tulajdonságaival felruházott püthagoreus találkozási pontnak, eleven, megélésre méltó és Istennek tetsző – a legtisztább és a leginkább gyakorlatias kereszténységben gyökerező – élet forrásának látom” (Rigán Lóránd fordítása. Korunk, 2010. aug.). Steinhardt tehát a boldog renegát, vagy olyan, aki boldognak akarja tudni magát. 1961-ben így ír a Napló a boldogságról című könyvében: „Jilaván az első részleg 9-es cellájában hosszabb ideig egy makedónnal, Anatolie Hagi-Becával. Ő: makedón és legionárius; én: kikeresztelkedett zsidó és román nacionalista: azonnal összebarátkozunk. (Velem a hírem is: zsidó, aki nem vállalta a vád tanúja szerepét a »misztikus-legionárius« értelmiségi elleni perben.) Hamarosan mindkettőnk megörvendezett következtetésekre jutunk. Az első dolog, amire rájövünk, ő is meg én is, hogy egyformán szerelmesek vagyunk abba, aminek egymás közt a »román jelenség« nevet adjuk, ami más szóval a román nép, a táj, az égbolt, a szokások, a szobabelsők, a mezők, a hegyek, a hagyma, a cujka, a vendégszeretet, a térségben tapasztalható kiegyensúlyozott szellemiség. Úgy találjuk, minden jogunk megvan ahhoz, hogy teljesen tudatosan szeressük, a magunk módján ugyanis mindketten félig a románság körébe tartozunk, félig meg rajta kívül állunk, tehát egy olyan helyzetben, mely kedvezőbb már nem is lehet a dolgok felfogásának, megértésének és megszenvedésének szempontjából. A vér szerint román Hagi-Beca húszéves korában, idegenből jött az országba; ezzel szemben én, aki itt születtem és itt nőttem fel, vér szerint idegen vagyok. Talán ketten együtt alkotunk, ki tudja, egy egész embert, mint Chesterton Napoleon of Notting Hilljének ama szereplője, aki a könyv két hőse tudatának egybeolvadása által válhatott csak valóságossá. Egyikünk kívülről jött, másikunk belül fogant, de más kovászból – ujjongva fedezzük fel, hogy mindketten egyformán szenvedélyes csodálói és szerelmesei vagyunk mindannak, ami román.” (Dankuly Csaba és Dankuly Levente fordítása. Koinónia, Kvár, 2007, 77–78.)

Nem, nekem nem sikerül ilyen boldognak lennem (ha már erről van szó...). Olyan országban születtem, amelyben a dolgok viszonylagosságának az érzékelése furcsa módon lehetővé tette a legkegyetlenebb kommunista diktatúra létrejöttét. Olyan országban, ahol a Vezér bármit megtehetett éppen a sokat ismételt „emberek vagyunk” jegyében. Olyan országban, amelyben harminc évvel a budapesti forradalom és húsz évvel a prágai tavasz után jegyre kaptuk az ételt, a meleget, a szerelmet. Olyan országban, ahol ma is bocsánatot nyer minden gazember, nem valamiféle keresztény nagylelkűségnek, hanem a gyávaságnak és az intellektuális és morális lustaságnak köszönhetően. Olyan országban, ahol Păunescu kijelentheti, hogy ő megbocsát Doinaşnak, és nem szakad le az ég. Olyan országban, ahol az elnök meccset néz, azután a Golden Blitzben mulatézozik a főbarommal. Olyan országban, ahol minden lehetséges, mert egyetlen szabályt sem vesznek szigorúan. Olyan országban, ahol az árvíz áldozatainak fizetniük kell a legaljasabb rablóknak (viszonylagosság, ugye, atyám), ha túl akarják élni a katasztrófát. Olyan országban, ahol csak a bíró hibázhat. Nem, én nem vagyok képes ódákat és himnuszokat nyekeregni a Steinhardt oldalán. Én Caragialéval együtt utálom a románokat, és éppen rajta keresztül szeretem őket. Én is szeretem a csorbát, csak hát, istenem... csipős egy kicsit.

A vendégszeretetről is volna mondanivalóm. Tavasszal az öcsém elment Spanyolországba. Mint sokan mások, ő is több pénzt akart keresni. Hogy miért indult útnak mindössze három szendviccse, az nem tartozik ide, de tény, hogy három napig utazott a kisbusszal. A szendvicsek persze hamar elfogytak. Nyelt is nagyokat szegény, amikor a Kolozsvár környéki falvakból összeverődött román paraszok elővették a nagy tábla szalonnákat meg a hagymát. Senki nem adott neki sem egy szeletke szalonnát, sem egy falat kenyert. Hát ennyit a vendégszeretetről. Később, Spanyolországban tíz hónapot töltöttek nyomorúságos körülmények között. Az öcsém soványan és káromkodva jött haza. Az egyik paraszt azonban kihívta oda a fiát is. Hiába próbálta lebeszélni az öcsém: „Vasile bá, hát nem látja, hogy hatan alszunk egy szobában?” „Hadd el, Pisti – mondta az öreg. – Hátha lesz jobb is...” Caragiale noir. „Én kire szavazok?” A Kótyagos Polgár szavaiban Caragialének sikerült megragadnia a leglényegesebb vonását mindennek, ami román. Kire szavazzak? – ez a kérdés nem annyira arról szól, amiről a szavak, mint inkább a fogódzók hiányáról. Kire szavazok? Arra a baromra, aki egy szerelmi zúrból akar hasznot húzni és hatalomra jutni? Nagyon jó! Vagy a másikra, akinek ez már sikerült is? Még jobb! Arra a semmirekellőre, akinek viszonya van a barátja feleségével? Tökéletes! Szavazzak a koszos kis szobára, amelyben megesznek a bogarak? Hát miért nem ezzel kezdte, bátya? „Ha áruulás, hát legyen áruulás, de tudjunk róla mi is.” Ne gondolják, hogy a polgár részeg. A színjózán Farfuri di ugyanezt mondja. Csak annyi a különbség, hogy a részeg nyíltan kimondja azt, amit a többiek ügyesen vagy kevésbé ügyesen becsomagolnak.

Helyes, legyen áruulás, de nekem ne történjen bajom. A hatalom édes, a hatalom jó, de én ne hogy megégessem magam. Isten ments, hogy valamit sebek vagy veszteségek árán tegyünk meg, szenvedéllyel, bolondul, szeretetből! Dúldolgass csak a hazáról, de ne tégy érte semmit, énekelj a szerelemről, de ne habozz megcsalni a szerelmedet, beszélj a mások javáról, de ne gondolj, csak a magadéval. Játszd meg a szerelmes férfit, de a legkisebb veszély láttán hagyd faképnél a nőt. Játszd meg a hűséges asszonyt, de fordíts háttal a férfinak, ha nem úgy táncol, ahogy te fütyölsz. Lépjél be egy pártba, de hagyd ott, ha kiderül, hogy nem érte meg – hát végül is nem mindegy, hogy kire szavazol?

Főlháborodtam, amikor megtudtam, hogy Budapesten úgy játsszák Caragiale színdarabjait, mint Sardou vagy Feydeau bohózatait. Hogy lehet ez, hüledeztem magamban. Aztán megértettem. Az elveszett levélben, a Zúrzavaros éjszakában, a Farsangban és a többi darabban a magyar néző nem fedez föl egyetlen csöppnyi tragédiát sem. Molière fősvénye modern Sziszüphoszként vonszolja maga után tulajdon fukarságát, egyszerre nevelés és tragikus. Gogol Revizorját belengi az orosz melankólia, a nevetés valójában menekülés a gyilkos feszültségből. Magyarázhatjuk úgy is, hogy Molière-nél is, Gogolnál is, és másoknál is, két világ létezik egymás mellett, az egyik, amelyben mindenféle mulatságos dolgok történnek, ahol valakinek az ostobasága egész sor váratlan esemény eredője, és egy másik, amely ennek tökéletesen tudatában van. A világ kineveti Harpagont úgy, ahogy Hlestakov kineveti a világot. Caragialénál azonban nem állapíthatunk meg ilyen kényelmes dichotómiát. Az ő világában senki semmiért nem vállal kockázatot. Harpagon számára a pénz a legfontosabb, mások számára a szerelem vagy tudom is én, mi. De mit tart fontosnak Tipătescu vagy Mița Baston? Igaz, az előbbit nem lehet legyőzni, és a nő is féltékenyekedik – de Tipătescu sem győzi le Cațavencut, mert mindkettejük fölött győzedelmeskedik Dandanache, és ámbár Mița szívesen „adna neki forradalmat”, végül is megbékél Năicăval.

„Köszönöm, bátya, már elmúlt” – ezt a Farsang Gyakomokjával együtt mondhatná akármelyik Caragiale-figura. Ebben a világban még a fogfájás (amiről naivan azt képzeljük, hogy nem függ az embertől magától) sem lehet tartós. Minden mulandó, és mintha minden csak azért kezdődne el, hogy aztán elmúlhasson. Minden illékony, tehát jelentéktelen, minden magán hordozza az elmúlás pecsétjét, jobban mondva mindent beleng az elmúlás, de ebben nincs semmi tragikus, hiszen mint minden, az idő is arra való, hogy kinevessük. „Menjen, nagysád, ne nevéssen”, mondja Dumitrache uram, és Veta „nevetve távozik”, tudja ő, miért. Ő, nem, itt semmi sem valódi, semmi sem halálos, semmi sem „végletes”, Caragiale világában a határok arra valók, hogy mindenestől eltűnjenek.

Liviu Ciulei híres előadása jól érzékelteti ezt. A zseniális Octavian Cotescu Cațavencuja akár a higany: forma és kontúrok nélküli, szétfutó, megragadhatatlan. Ilyen értelemben véve elmondhatjuk, hogy Tompa Gábor Ciulei elképzelését követte akkor, amikor Joițićát kivéve a komédia összes szereplőjét nőkkel játszatta el. A hagyományoknak megfelelően kinek is kell elvszerűen, egyenesen

visselkednie? Természetesen a férfiak. Ugyancsak a hagyományoknak megfelelően a nő akkor érdekes, ha elérhetetlen, akkor, ha nem, vagy csak nehezen meghódítható, és ebben a rafinált küzdelemben olyan eszközöket használhat, amilyeneket csak akar. Legyen hát az összes szereplő nő – logikus, nem? A nők által megjelenített férfiak persze nem férfiak, éppen úgy, ahogyan a nők sem nők, ha férfiak játsszák el a szerepüket. Ismét egy Caragialehoz méltó összevisszaság. A zűrzavarban pedig nincsenek, nem is lehetnek fogódzók. Ez a csalók és a bunkók világa, itt elemükben érezhetik magukat.

„A történelemben döntések születnek, a mahalában a döntést csak halogatják. A történelemben a sorssal meg kell harcolni, a mahalában veszekednek és kibékülnek. A történelemben alkotnak és előre haladnak, a mahalában izgatottan nyüzsögnek, miközben a világ egy helyben toporog. A történelemnek saját nyelve van, amely nevével nevezi a dolgokat, és nem ismeri a kétértelműséget, a mahalában hordják a híreket, pletykálnak és viccelődnek. A történelemben a nyilvánosság tere ünnepélyes jelleggel bír, és helyet ad az »objektivitás szellemének«, a mahalában eltűnik a határ a nyilvánosság és magánélet között, a bizalmaskodás és puszipajtáskodás aláása és »lealacsonyítja« az állam legszentebb intézményeit.” (Gabriel Liiceanu: A tiltott ajtó. D. P. fordítása. Holmi, 2005. január.) Mint már oly sokszor, Liiceanunak megint igaza van. De hiába: a Caragiale esetében nem beszélhetünk történelemről (vagy ha igen, akkor az annál rosszabb: »évszázados harcok, majdnem harminc évig tartottak«); azt ugyan nem lehet mondani, hogy soha semmiben nem jutnak döntésre, de bármiben is állapodnak meg, azt úgysem veszik komolyan, az emberek veszekednek, kibékülnek... Caragiale a román külvárosnak, a mahalának a legnagyobb, halhatatlan érdemű írója, tehát, értelemszerűen, a román létnek az írója, mélységesen román, tehát melankolikus.

Vigyél haza, villamos!

Amíg ezen az esszén dolgoztam, a gondolataim szinte rögeszmésen kizárólag Caragiale-járatok. Jó néhány kötetet átlapoztam, és a Iorgulescu-féle kötet – A nagy zsvbásár – harmadik kiadásának az előszavában váratlanul a következő sorokra bukkantam: „Igazság szerint a szerző tisztában van azzal, hogy igencsak csábító dolog egy írónak az elképzelt világát azonosítani a való világgal. A kísértés erős, néha szinte ellenállhatatlan, és régi, talán öröktől fogva létező, ezzel együtt, bárhogyan is tekintjük, meglehetősen ostoba dolog.” Nem állítom, hogy összetörtem (hiszen előfordul néha, hogy az egyik ember véleményét, megfigyeléseit egy másik nem értékeli kellőképpen, arról már nem is beszélve, hogy Mircea Iorgulescu természetesen nem ismerhette az én gondolataimat), de azért nem esett jól (csalódást okoz, hogy egy intelligens, művelt és eredetien gondolkodó ember, akit még ráadásul tisztelsz is, ostobának tart, még akkor is, ha tudod, hogy eszébe sem jutott az, hogy megbántson, hiszen nem is tudott rólad). Nem törtem hát össze, de a tövis bennem maradt. Hát csakugyan mindenki ostoba, aki úgy tekint egy irodalmi mű szövegére, mint kiindulópont, vagy inkább talán, mint egy hangszekrényre, amely rezonál az olvasó érzéseire és gondolataira? Vajon nem mindennapos élménye-e az olvasó embernek az, hogy az irodalom hősei beköltöznek az életébe, időnként harcolnia kell velük, máskor örömmel fedezi fel, hogy ugyanúgy éreznek és gondolkodnak, mint ő? Nem úgy háborgunk Hamlettel együtt, mintha a bosszú a mi személyes kötelességünk volna? Nem utáljuk-e Gorét, nem szeretjük-e Paşadiát, és nem úgy kívánjuk-e Raşelicát, mintha valamennyien a jó ismerőseink volnának?! Akkor miért ez a bosszús és igazságtalan megjegyzés?

Annál is kevésbé értettem a dolgot, mert Iorgulescu egy színpadi szerzőről beszél, tehát olyan íróról, akinek a szövege per definitionem aktuális, mert állandó jelleggel jelen idejű. Természetesen Caragiale mást is írt, nem csak színdarabot, mégis, maga A nagy zsvbásár is elsősorban a komédiákról beszél meg a karcolatokról (amelyek nagyon is színpadra kíváncsnak), és akárhogy is, nem vonatkoztathatunk el attól a tényről, hogy az elveszett levél szerzője a világ egyik legnagyobb drámaírója, ma is eleven és izgatott, mindenre ráérez, és örületes dolgokat lát.

Vajon nem a jól leplezett félelem az, ami nem akar szembenézni az igazsággal? Ha nem kapcsoljuk össze Caragiale világát a román világgal, akkor nem is vesszük észre ez utóbbinak a hiányosságait? Nem tudom. De azt tudom, hogy nem volna szabad úgy viselkednünk, ahogy Kafka novellájában, az Átváltozásban a család, nem volna szabad egy jól elzárt szobába száműzni mindazt, ami nem tetszik nekünk.

Váratlanul segítséget kaptam két Andreitől. Az egyik Andrei Pleşu, aki a Humanitas Multimedia gyűjtemény számára válogatott és olvasott részleteket, a CD-nek pedig azt a címet adta: Egy másik Caragiale. Pleşu azt állítja, a második részben felolvasott szövegek „egy kevésbé vidám, inkább komor Caragiale-t mutatnak be, akiről megfélemednek azok, akik a gúnyolódót kedvelik”. Ezen szövegek között van jó néhány olyan újságcikk (oligarchákról és arról, hogy a bírálatot soha nem nézik jó szemmel), amelyek teljes mértékben aktuálisak, mintha nem is száz évvel ezelőtt, hanem a tegnap vagy a tegnapelőtt írták volna őket. Igaz, ez publicisztika, de a művelője olyan író, akinek a szeme tisztán lát, és amit mond, az éppen olyan kegyetlen, mint az, amit a Farsang „állít” – már amennyiben egy vígjáték egyáltalán állít valamit.

A másik Andrei nem más, mint Andrei Şerban, aki a 22 című folyóirat egyik számában válaszol a Rodica Palade kérdésére: „Soha nem akarok egyebet közvetíteni a közönség felé, mint az itt és most élményét. (...) Szeretkezés közben vagy az erdőben sétálva nem az üzenet jár a fejedben, egyszerűen élvezed az élményt.” Hasonló élményt jelent az olvasó embernek az olvasás: a szöveg „itt és most” lesz pusztán azáltal, hogy ránéztél. Amíg ez meg nem történik, halott a legszebb mondat is.

De mi vagy te „itt és most”? Ember vagy, aki lélegzik és él; szeret, vagy talán gyűlöl; aki még emlékszik a kamaszkor első csókjára és a tegnap esti hírekre a televízióban; valami vagy, buzog benned az öröm vagy a bánat, a szeretet vagy a gyűlölet, a szenvedély vagy a csalódás, a lelked tárva-nyitva mindenre. Te, ez az ember, ez a jelentéktelen lelkecske olvasol is, Shakespeare-t, Dosztojevszkijt vagy Faulkner-t, és nem tudsz elhatárolódní a műveiktől: mindennapi életed akarva-akaratlanul kapcsolatba kerül az ő világukkal, és semmi más, csakis ez a kapcsolat képes elmosni a két világot elválasztó határokat. Én vagyok Ivan Karamazov éppen úgy, ahogy én vagyok Quentin Compson. Miért volnék ostoba?

Erika Fischer-Lichte A dráma története című könyvében azt írja, hogy a színház története úgy is megírható, mint az identitás története. Szerinte ebből a szempontból a nagy színdarabok annak a közösségnek a helyzetét tükrözik, amelyben megszülettek, például Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész tragédiái főleg azért különböznek egymástól, mert a megírásuk között eltelt idők során a görög városállamok radikális változásokon mentek keresztül.

Ha folytatjuk ezt a gondolatmenetet, eljutunk ahhoz a gondolathoz, hogy egy régen megírt színdarabot azért játszanak ma is, mert az akkori helyzet, amelyet tükrözött, megégyezik a maival: a közönség magára ismer a szereplőkben és a színpadi konfliktusokban, és azért követi örömmel vagy éppen megvetéssel azt, ami történik, mert azt látja, ami őt magát is jellemzi. És ugyan mikor volt olyan mesebeli, posztmioritikus időszak, amelyben Caragiale atyánk művei elvesztették volna heves és harapós aktualitásukat?

Caragiale-nál semmi sem jó. Az ő világában nem ezekben a kategóriákban gondolkodnak az emberek, senki nem riad fel álmából azért, mert akár ő, akár a világ rossz, mert belőle vagy a világból hiányzik a jóság fogalma. Senki sem jó: senki sem azért jutott el oda, ahol van, mert éppen azt a helyet érdemli meg a társadalomban. De nem jó a világ sem: egyszerűen nem igényli az értéket, az egyenességet.

Nem igényli az értéket, de nem is érzékeli. Ami azt is jelenti, hogy a Caragiale-figurák önmagukat sem ismerik, és nem is akarják megismerni. Éhenkórász, tányérnyaló, tökkellütött, nyavalyás, okirathamisító – ezekkel a jelzőkkel mindig csak másokat illetnek,

önmagukat soha. A hölgyről azt mondják, hogy ploiești-i, az úr sokat ad a családjá becsületére (egy bizonyos határig, persze) – ő, nem, egyikük sem bajlódik azzal, hogy megismerje önmagát. Mi sem logikusabb annál, mint hogy Veta megcsalja Dumitrache tánsurat a legjóravalóbb segédével: ha nem tudod, hogy te ki vagy, honnan tudnád, kicsoda a másik?

De ha nem tudod, hogy ki vagy, és ami még rosszabb, nem is vagy rá kíváncsi, akkor nem tudsz semmit. Sőt, ami megint csak még rosszabb: becsapod önmagadat, és csupa látszat között telik el az életed. Nem tudod, ki hűséges hozzád, és ki nem az; ki az, aki szeret, és ki az, aki utál; ki a barátod, és ki az, aki csak megjátssza a barátságot; ki a tehetséges publicista, és ki a szoknyavadász demagóg stb.

Még az Isten nevét sem ejtik ki komolyan. Caragiale a román irodalom legnagyobb pogányja, és ugyancsak ő a legkevésbé álszent. Olyan üres szavakat, mint ő, csak a legnagyobb satirikusok mertek használni. Haza, szerelem, féltékenység, „ribillió” – kivétel nélkül valamennyi szó elveszíti az értelmét, már ha valaha is volt neki.

„Három napig úgy írtam a fentebbi megjegyzéseket, mintha transzban lennék. Most, hogy befejeztem, az az érzésem, hogy életemnek egy részében rendet teremtettem. Mintha pusztán attól, hogy elmeséltem magamnak, a fiammal való kapcsolatom olyanra változott volna, amilyenné kellett változnia. Holott nyilvánvaló, hogy nem így van. Nem jobb, mint eddig, nem is rosszabb. Annyi csupán, hogy el van mondva – és ez gyökeresen megváltoztatja a dolgokat, legalábbis számomra. Megváltoztatja abban az értelemben, hogy kiszakítja őket abból a hiábavalóságból, melyben eddig voltak, a végig nem gondolt állapotoknak, gondolatoknak és kérdéseknek abból a kaotikus és kínzó lebegéséből, amely az életünket alkotja, és amely boldogtalanságunk általunk sem ismert forrása. Milyen örömet szerez, hogy képes vagy magadba szállni, megérteni önmagad és elmondani, amit láttál és megértettél; milyen öröm, hogy önmagad pszichoanalitikusa lehetsz, könnyörtelen és jóságos, büntető és feloldozó egyben. A beszéd, a kimondás, a mesélés – honnan származik vajon a szavak gyógyító mágiája?” (D. P. fordítása. Korunk, 2004. aug.)

Gabriel Liiceanu A tiltott ajtó című művében található ez a szép részlet. Azt az örömet, amelyről ő beszél, Caragiale egyetlen szereplője sem ismeri. Számukra a beszéd, a szavak kiejtése, a történet nem hordoz semmiféle varázslatot, talán inkább csak hipnotikus erőt, amelynek a hatása alatt az ember képtelenné válik arra, hogy kinyissa az ajtót, holott a szobában világosság van, és a kilincs is kézügybe esik. Caragiale világában a szó nem Ariadné fonala, melynek segítségével bejárhatod a lelked feneketlen mélységeit, hanem olyan eszköz, amely tévedésbe visz, amely úgy tesz, mintha segíteni akarna, de valójában csak összezavar. Még hozzá perverz módon: te azt hiszed, hogy tökéletesen uralod, miközben ő egyáltalán nem segít neked. Ha pedig bármiben is reménykedsz, akkor keserűen csalódnod fogsz (lásd Cațavencu). Vagy nem. Caragialénál még a sors is román. Többé-kevésbé becsületes.

Ezeknek az embereknek a tragédiája úgy mond nyelvészeti. A csattanók, amelyek hallatán kitör belőlünk a nevetés, mélységes, visszhangzó szakadékok, nincsen belőlük menekvés. „... a román nép mostani csődje vajon nem abból ered, hogy a román nyelv történetében példátlan módon megnyomorították a szót: rendszeresen eltérítették a logosz lényegétől, s úgy használták és mondták ki? Hányan képesek a végsőig elmenni és kijelenteni: legmélyebben fekvő hiányosságunk és történelmi veszünk, hogy az utolsó órán (vagyis évtizedek óta) elvesztettük nyelvi létünket?” A továbbiakban Liiceanu azt a „közönségességet, amellyel a román nyelvet felbőfögik” és a „szavak okádását” aposztrofálja, amely a televízióból ránk zuhog. Én magam azt hiszem, hogy az első, aki meghúzta a vészféket, maga Caragiale volt. Mert a bőfögés és az okádás csak következményei egy korábbi, nem kevésbé szomorú ténynek. Azt mondhatnám, hogy a bőfögés meg a többi ilyesmi a végét jelzi annak az útnak, amely ott kezdődik, ahol a szó elveszíti az értelmét, nem jelent többé semmit. Ha egy szó jelenthet bármit, és még a szövegkörnyezet sem segít abban, hogy értelmet nyerjen; ha a szép nem szép, a csúnya nem csúnya, az ész nem ész, és a sületlenség nem sületlenség; ha minden alku tárgya lehet a feleség hűségétől a rendőr kötelességéig, ha a zsarolásra úgy tekintenek, mint „megfelelő” eszközre, ha nem akad egyetlenegy naiv lélek, aki legalább az elvek halvány árnyékában hinni tudna, akkor csakugyan elvesztünk.

A Gabriel Liiceanuval készített műsorában Andrei Pleșu idézett egy szép gondolatot: „Az Isten az, akit te magad teremtesz a tulajdon magányodból.” Ezek a szavak megint csak Caragiale felé terelik a gondolataimat. Az ő műveiben, amelyeket egyre csodálatosabbnak érzek, nem találkozunk a magánnyal, a lélek lakóhelyével. Nála, aki egyedül van, csupa értelmetlen dolgot gagyog, mint lordache a Farsangban, vagy rettenetesen fél, mint Leiba Zibal a Jegyzőkönyvben. Mind a ketten magányosak, de magányukat nem tudják arra használni, hogy Istenről elmélkedjenek. Lordachénak persze se inge, se gatyája az Isten, Leiba Zibal pedig nem képes közeledni hozzá, vagy talán hiába próbál közeledni, de ez a mi szempontunkból egyre megy. Vetát és Zifát olcsó szerelem kínozza, Spiridont a Dumitrache verései, Pristanda pedig azzal van elfoglalva, hogy kitalálja, kiből válhatna a „legbevalóbb” prefektus. Következésképpen Caragialénál nem találkozunk az alkotó magánnyal, amely a lélek új tájaira vezetheti az embert. Vagy, ahogyan azt Mircea Iorgulescu mondja, a hangzavar uralkodik, esetleg a magunk elé motyogás, szavak, amelyekben távolról sem lelhető fel mindaz, amit Hadrianus császár „lekecskének” nevezett.

Hogyan lehetne mégis megmenteni ezt a világot? Megmenthető-e egyáltalán? Szilágyi N. Sándornak van egy cikke, amelynek a címe Bukaresti képek. Ebben az írásában a „low context cultures – high context cultures” dichotómia alapján megkülönbözteti egymástól a probléma-orientált és a reláció-orientált kultúrákat. Az elsőben az elvek és a szerződések a fontosak, a másodikban a személyes kapcsolatok.

Ami a Caragiale világát illet, abban az első feltétel bizonyosan nem teljesül: az elvek és a szerződések (ha egyáltalán léteznek) senkit sem érdekelnek, legfennebb érdekből emlegeti őket egyik-másik szereplő. Felületesen szemlélve a dolgokat, úgy tűnik, hogy a másik feltétel sem teljesül: a vigjátékokban nincs egyetlenegy szereplő sem, aki hűséges tudna maradni valakihez: Tipătescu gond nélkül sorsára hagyta Zoét, és Mița Baston sem azért haragszik Nae Girimeára, mert megcsalta, hanem inkább azért, mert „ploiești-i”, éppen úgy, ahogy a Veta és a Chiriac szerelme is mintha egy túlfűtött zenés bohózatból lépett volna elő. Közlebről szemlélve azonban, különösen ha jobban megértjük a reláció-orientáltság mibenlétét, azt hiszem, pontosan az ellenkező következtetésre jutunk: Caragiale világa tökéletesen beleillik ebbe a kategóriába, mert nem a „konkrét szereplők” közötti kapcsolatok a fontosak, hanem az a tény, hogy kapcsolatok nélkül ezek az emberek mintha egyáltalán nem is léteznének. Mița azért „szervezkedik” Pamponnal, hogy megtudja az igazságot; Pristanda szerint Cațavencu nagyon „bevaló” prefektus volna; Farfuridi így kiált fel: „legyen árusítás (...) de tudjunk róla mi is!”, és ez a felkiáltás nagyon is fontos, mert azt jelenti: „ha nem tudunk róla, nem is létezőnk!”; mivel nem tudja, hogy mire szavazzon, a Kótyagos Polgár a szó szoros értelmében fuldoklik! Ebben a világban, amelyben semminek nincs jelentősége, amelyben az olyan szavakra, mint szerelem, hit, haza, barátság stb. senki sem ad egy lyukas garast sem, egyetlen dolog nyer mindenekfölötti fontosságot: valakivel lenni, mindegy, hogy kivel. Ha senkivel sem vagy, kiestél a világból, nincs helyed (egyáltalán sehol!) a Nap alatt. Erkölcsei szempontból megkérdőjelezhető lehet a gyengeségek láncja (ámbar az erkölcs éppenséggel senkit sem érdekel), de ha nem vagy magad is láncszem, az sem biztos, hogy a holnapi napot megéred.

Caragiale villamosának zsúfolásig meg kell telnie.

VALLASEK MÁRTA fordítása

Kategoria: Sétatér

Denumire autor: Demény Péter

Látó Szépirodalmi Folyóirat